

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De intriges van broeder Sweder Cobbing van de Duitse Orde

Duijl, J.J. van; Engen, H. van; Nijdam, H.; Vliet, K. van

Citation

Duijl, J. J. van. (2021). De intriges van broeder Sweder Cobbing van de Duitse Orde. In H. van Engen, H. Nijdam, & K. van Vliet (Eds.), *Macht, bezit en ruimte: opstellen over de noordelijke Nederlanden in de middeleeuwen* (pp. 529-539). Hilversum: Verloren. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3274988>

Version: Publisher's Version

License: [Licensed under Article 25fa Copyright Act/Law \(Amendment Taverne\)](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3274988>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

A stylized map of the Netherlands is shown at the top of the page, with various regions colored in orange, green, and purple. The map is partially cut off on the left side.

Macht, bezit en ruimte

Opstellen over de noordelijke
Nederlanden in de middeleeuwen

DE INTRIGES VAN BROEDER SWEDER COBBING VAN DE DUITSE ORDE

JEREM VAN DUIJL

Op 21 december 1448 eiste broeder Sweder Cobbing van de Duitse Orde de ordenederzetting in het Twentse Ootmarsum op voor zijn Westfaalse ordedistrict. In ruil hiervoor bood hij de benadeelde partij, de regionale hoofdvesting in Utrecht, het huis te Tiel aan.¹ Ironisch genoeg hoorden de zogeheten commanderijen in Ootmarsum en Tiel vanouds beide toe aan de balije Utrecht, maar waren ze door toedoen van Cobbing geleidelijk onder de invloedssfeer van de Westfaalse hoofdvesting in Münster komen te staan. In feite reikte hij de balije Utrecht dus een sigaar uit eigen doos aan. Volgens de kroniek van de balije Utrecht, die later in de vijftiende eeuw werd samengesteld, was Cobbing dan ook een ‘subtiel’ en ‘kloek’ man, die een werelds leven leidde in de nabijheid van vorsten.²

De gebeurtenis vond plaats terwijl de Duitse Orde zich in een existentiële crisis bevond. Deze geestelijke ridderorde, gekenmerkt door de opname van zowel ridder- als priesterbroeders, leed in 1410 bij Tannenberg in Pruisen een verpletterende nederlaag tegen een Pools-Litouwse coalitie. Sindsdien raakte de orde verstrikt in een interne richtingenstrijd onder voortdurende dreiging van een nieuwe oorlog met naburige vorstendommen.³ In zijn artikel ‘Crisis in Pruisen, crisis in de balijen? De casus Utrecht, 1443-1469’ legt Hans Mol een causaal verband tussen de neergang van de Duitse Orde in Pruisen en een bestuurlijke opvolgingscrisis die de balije Utrecht halverwege de vijftiende eeuw verscheurde.⁴ Daarbij identificeert hij de ‘assertieve ridderbroeder’ Sweder Cobbing als een van de hoofdrolspelers.⁵ Een passage uit een brief tussen Utrechtse broeders over hinderlijke acties van Cobbing vat hij samen als ‘intriges van Sweder Cobbing’.⁶ In een voetnoot van een ander artikel stelt hij dat ‘deze intrigerende figuur nadere biografische aandacht verdient’.⁷

In deze behoefte probeer ik met dit artikel te voorzien, door een antwoord te vinden op de vraag in hoeverre Sweder Cobbing zelf de veroorzaker was van zijn tumultueuze loopbaan binnen de Duitse Orde, of dat dit lot hem door externe factoren overkwam. Dit doe ik door eerst de herkomst en afkomst van de hoofdpersoon te belichten en vervolgens zijn acties te plaatsen in de context van de conflicten waarin hij verzeild raakte.

1 J.J. de Geer tot Oudegein (ed.), *Archieven der Ridderlijke Duitse Orde, balie van Utrecht*, dl. 2 (Utrecht 1871), nr. 653.

2 Archief van de Duitse Orde Balije van Utrecht, Oud archief (1200-1811) (ARDOU), inv.nr. 181, f. 10r; R.J. Stapel, *The late fifteenth-century chronicle of the Teutonic Order: Manuscripts, sources, and authorship* (diss. Universiteit Leiden 2017).

3 K. Militzer, *Die Geschichte des Deutsche Ordens* (Stuttgart 2005), 143-167.

4 J.A. Mol, ‘Crisis in Pruisen, crisis in de balijen? De casus Utrecht, 1443-1469’, in: idem, *Vechten, bidden en verplegen. Opstellen over de ridderorden in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2011), 206-222.

5 Ibidem, 208.

6 Ibidem, 215.

7 J.A. Mol, ‘Het middeleeuwse erfgoed van de Duitse Orde in Nederland’, in: idem, *Vechten, bidden en verplegen. Opstellen over de ridderorden in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2011), 296-319, aldaar 301, n. 12.

HERKOMST EN AFKOMST

Cobbing wordt voor het eerst vermeld in een rekening van de commanderij Ootmarsum uit 1406. Op dat moment was hij er commandeur.⁸ Hij moet toen een jeugdige leeftijd hebben gehad, want hierna is hij nog zo'n vijftig jaar in bronnen te volgen. De nederzetting in Ootmarsum was sinds de oprichting in de dertiende eeuw onderhorig aan het Duitse Huis te Utrecht. Het is daarom logisch dat Mol het in 1406 als onderdeel van de Utrechtse balije beschouwt⁹ en dat hij Cobbing typeert als 'oorspronkelijk uit het Utrechtse circuit afkomstig'.¹⁰ Tevens vermoedt hij dat deze ridderbroeder uit Twente kwam. Ter onderbouwing hiervan wijst hij op de bezittingen die familie van Cobbing in het naburige graafschap Bentheim bezat.¹¹

Bij nadere beschouwing blijken de zaken toch anders te liggen. In zijn verklaring van 1448 stelt Cobbing dat hij 'dat huys van Oitmarshem vant an der balijen to Wesphalen, doe hij ten orden quam'.¹² Vervolgens kwam hij 'mitten vurs. huse in die balie Utrecht'. Ten tijde van Cobbings intrede behoorde de commanderij Ootmarsum dus tot de balije Westfalen, maar tijdens zijn verblijf in de Twentse vestiging keerde het weer terug naar de balije Utrecht. Hierna werd Cobbing tot landcommandeur van Westfalen gekozen. In die functie is hij traceerbaar vanaf 1411.¹³ Hieruit kan worden afgeleid dat hij de overstap van Ootmarsum naar Münster tussen 1406 en 1411 maakte.

Deze voorstelling van zaken wordt gestaafd door de bevestiging in 1417 van Dietrich von Weitershausen, de toenmalige Duitsmeester ofwel overste van de balijen in het Heilige Roomse Rijk, dat zijn voorganger Konrad von Egloffstein de commanderij Ootmarsum naar de balije Westfalen had overgeheveld. Als belangrijkste reden voor deze herindeling noemt hij dat het huis te Münster te arm was om een convent te onderhouden waar de getijden gezongen konden worden en waar jonge nieuwe broeders konden worden opgeleid.¹⁴ Von Egloffstein was Duitsmeester van 1396 tot 1416.¹⁵ Waarschijnlijk was de herindeling al in 1397 geschied, aangezien er in dat jaar een eigendomsoverdracht ten behoeve van het Duitse Huis te Ootmarsum werd gericht aan de commandeur van het Duitse Huis te Münster.¹⁶ Cobbing is zijn carrière in de Duitse Orde dus ergens tussen 1396 en 1406 begonnen bij de commanderij Ootmarsum tijdens een korte periode waarin deze vestiging tot de balije Westfalen werd gerekend.

Deze vaststelling roept de vraag op of Cobbings wortels wel in Twente lagen. Afgezien van het bezit in Bentheim kan ik in de omgeving van Ootmarsum geen familieleden vinden. Mogelijk had hij verwanten in de buurt van Empe bij Zutphen, waar blijkens een bron uit 1323 het goed Cobbinck was gelegen.¹⁷ In dezelfde plaats lag in 1445 de Cobbinckmaet.¹⁸ Meer levert

8 ARDOU, inv.nr. 2298.

9 J.A. Mol, 'Nederlandse ridderbroeders van de Duitse Orde in Lijfland', in: idem, *Vechten, bidden en verplegen. Opstellen over de ridderorden in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2011), 160-187, aldaar 174.

10 Idem, 'Het middeleeuwse erfgoed', 301.

11 Idem, 'Crisis in Pruisen', 208; idem, 'Nederlandse ridderbroeders', 174, n. 33.

12 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 653.

13 Ibidem, 345.

14 Ibidem, 651.

15 Militzer, *Die Geschichte des Deutschen Ordens*, 174; W. Sonthofen, *Der Deutsche Orden: 800 Jahre Geschichte* (Freiburg 1990), 210.

16 ARDOU, inv.nr. 2303.

17 Regionaal Archief Zutphen (RAZ), Vicarieën Sint-Walburgiskerk, toegang 468, inv.nr. 44.

18 RAZ, Bornhof, toegang 83, inv.nr. 617.

de zoektocht in deze regio echter niet op. In de studie van Van Winter naar de ministerialiteit in Gelre en Zutphen komen de Cobbings niet voor.¹⁹ In het wapen van Sweder Cobbing, dat blijkens de baliekroniek vier blauwe spitsruiten bevat die als een rechter schuinbalk op een geel veld staan (afbeelding 1, kleurkatern), zie ik geen duidelijk verband met een riddermatig geslacht uit het Oversticht of Gelre.²⁰ Met enige goede wil is er bijvoorbeeld een gelijkenis te zien met het wapen van de uit Gelre afkomstige Dirk van Enghuizen (vier rode ruiten horizontaal op een wit veld), maar hetzelfde geldt voor de drie diagonaal geplaatste witte ruiten op een blauw vlak van het huis Dresch uit Hessen. Ook dit spoor loopt dus dood.

Talrijk zijn daarentegen de sporen in Westfalen. In 1288 bevond zich een *curtis* [...] *que dicitur Kebbinc* in de parochie Amelsbüren, ten zuiden van Münster.²¹ Een zekere Johannes Cobbinc deed in 1250 samen met zijn broer Koenraad en diens zoon Godfried afstand van de tienden van Amelsbüren, die Johannes in leen hield van bisschop Otto II van Münster. Hij deed toen samen met zijn broer Koenraad en diens zoon Godfried afstand van dit bezit. Johannes werd daarbij de bisschoppelijke *pincerna* (schenker) genoemd.²² Dit was een hofambt dat doorgaans door ministerialen werd bekleed.²³ Ministerialen waren vanouds onvrije dienstlieden, maar halverwege de dertiende eeuw konden aanzienlijken onder hen zich tooien met de eervolle titel van een andere maatschappelijk vooraanstaande groep, namelijk de *milites* ofwel ridders.²⁴

In 1248 was er een (andere?) *miles* Johannes Cobbinc getuige bij een verzoening tussen het klooster Varlar en Coesfeld.²⁵ Bij die tussen Münster en Winterswijk gelegen stad bevond zich de *curtis* Cobbinck, waarvan de voogd in 1278 Godfried heette.²⁶ Door zijn onrechtmatig handelen viel dit complex terug van zes naar vier hoeven en enkele akkerlanden.²⁷ Vanaf het einde van de dertiende eeuw zijn er vele Cobbings in de omgeving van Coesfeld en het ten noordwesten daarvan gelegen stadje Vreden te vinden. Gerard Cobbing was bijvoorbeeld als schepen van Vreden getuige bij een schenking aan het Duitse Huis van Münster in 1298.²⁸ Johannes Cobbing was er destijds plebaan.²⁹ Een andere Johan was in 1370 in de omgeving actief.³⁰ Op 9 april 1367 verkocht Godfried Cobbing de hof Cobbing.³¹ Drie jaar later was hij een burger van Coesfeld.³² De Cobbings vestigden zich, naast Vreden en Coesfeld, in Münster. De Duitse historicus Klaus Scholz noemt Bernard Cobbing, die in de vroege jaren 1470 domkanunnik te Münster en in 1477-1483 scholaster van het Mauritiuskapittel was, dan ook afkomstig uit *einer münsterischen Bürgerfamilie*.³³

19 J.M. van Winter, *Ministerialiteit en ridderschap in Gelre en Zutphen* (Groningen 1962).

20 ARDOU, inv.nr. 181, f. 10r.

21 R. Wilmans (ed.), *Westfälisches Urkundenbuch (WUB) III: Die Urkunden des Bisthums Münster von 1201-1300* (Münster 1871), nr. 1349.

22 WUB III, nr. 513.

23 A.L.P. Buitelaar, *De Stichtse ministerialiteit en de ontginningen in de Vechtstreek* (Hilversum 1993), 331.

24 B. Arnold, *German knighthood 1050-1300* (Oxford 1985).

25 WUB III, nr. 489.

26 WUB III, nr. 1057; Coesfeld ligt halverwege Münster en Winterswijk.

27 W. Kohl, *Das Kollegiatstift St. Mauritz vor Münster* (Berlijn/New York 2006), 210-212.

28 WUB III, nr. 1606; In het archief van dat klooster komt een zekere Wesselus Cobbing voor: J.G.F.M.G. Baron van Hövell tot Westerflie, 'Speurtocht naar de herkomst der Van Hovelo's', *De Nederlandsche Leeuw* 89 (1972), 220.

29 Ibidem, 220.

30 Gelders Archief (NL-AhGeldA), Heren van Borculo, toegang 0378, inv.nr. 140.

31 Kohl, *Das Kollegiatstift*, 211.

32 Ibidem, 147.

33 K. Scholz, *Das Bistum Münster 6: Das Stift Alter Dom St. Pauli in Münster* (Berlijn en New York 1995), 396; In 1476 was Bernard Cob-

2 Tekening van de kerk en het huis van de commanderij Ootmarsum door Cornelis Pronk, 1729-1730. Rijksmuseum, Amsterdam, RP-T-1888-A-1439.

Alles wijst er kortom op dat Sweder Cobbing voortkwam uit een Westfaals geslacht met riddermatige wortels in Münster en de omgeving van Coesfeld. Deze plaatsen liggen op respectievelijk tachtig en zestig kilometer afstand van Ootmarsum. De commanderij aldaar huisvestte vooral ridderbroeders. In de jaren 1430, waarvoor we over rekeningen met precieze cijfers beschikken, verbleven er bijvoorbeeld drie ridderbroeders en één priesterbroeder.³⁴ Dat dit huis rond 1400 tot de balije Westfalen behoorde, maakte het voor Cobbing een nog geschiktere plaats om zijn loopbaan binnen de Duitse Orde te beginnen. In deze context is het tevens begrijpelijk dat hij, al kort na de overheveling van de commanderij Ootmarsum naar de balije Utrecht, de overstap maakte naar de Westfaalse hoofdvesting in Münster.

BESCHULDIGD VAN FRAUDE

Cobbing werd naar eigen zeggen tot hoofd van de balije Westfalen gekozen nadat de vorige twee landcommandeurs elkaar ‘mit swaeren scheltwoirden’ in de haren waren gevlogen en

bing kanunnik van de kerk van Osilia: NL-AhGeldA, Huis de Cannenberg, toegang 0407, inv.nr. 37. Hij overleed in 1483 te Rome: Scholz, *Das Stift Alter Dom*, 396.

³⁴ ARDOU, inv.nr. 335.2-7. Elke commanderij behoorde minstens één priesterbroeders te hebben: Militzer, *Geschichte des Deutschen Ordens*, 31.

door de Duitsmeester waren afgezet.³⁵ Het duurde echter niet lang totdat hij zelf in diverse conflicten verzeild raakte. De eerste ruzie kwam voort uit een rekruteringscampagne die Cobbing in 1411 voerde. Als verweer tegen een uitspraak van de raad van de stad Utrecht dat hij intrede gelden voor eigen doeleinden had gebruikt, legde hij in 1421 een verklaring over de rekrutering af. De landmeester van de Duitse Orde in Lijfland had hem verzocht broeders te zenden. Gedurende de rekruteringscampagne die Cobbing vervolgens opzette, zou zijn opvolger in Ootmarsum, de uit de omgeving van Utrecht afkomstige Floris van Jutphaas, hem hebben overgehaald in Utrecht broeders te komen werven. Van Jutphaas had zelfs al enkele verwanten die enthousiast waren. De campagne leverde 33 rekruten op. Van hen worden enkel de broers Herman en Johan van Rijneveld en een zekere Van Elswerd bij hun namen genoemd. Aangezien het een rekruteringscampagne in Utrecht betrof, is het aannemelijk dat dit drietal en het merendeel van de anderen uit Utrecht en omgeving kwamen.³⁶

Om het conflict dat hierover ontstond te kunnen duiden, is een kort uitstapje naar de Utrechtse politiek-maatschappelijke ontwikkelingen nodig. Het Duitse Huis te Utrecht werd in de decennia rond 1400 bestuurd door aanhangers van de observantenbeweging. Anno 1411 werd onder landcommandeur Johan van de Zande de orderegel streng nageleefd en onderhield het convent banden met andere bakens van de hervormingsbeweging, zoals het kartuizerklooster Nieuwlicht bij Utrecht.³⁷ Tot het netwerk van Utrechtse religieuze vernieuwers behoorden ook bisschop Frederik van Blankenheim en domdeken Herman van Lokhorst.³⁸ Beide heren waren betrokken bij goederentransacties ten behoeve van het Duitse Huis.³⁹ Dit netwerk werd in 1415 sterk verzwakt toen de stedelijke factie van de Lokhorsten, inclusief Herman, door de rivaliserende partij, de Lichtenbergers, uit de stad werd verdreven.⁴⁰

In combinatie met de spanningen door de verliezen in het oosten moet dit de positie van de landcommandeur ook intern hebben verzwakt. Dat er zaken begonnen te schuiven is duidelijk. Cobbing verzocht de Duitsmeester in 1417 te bevestigen dat het huis Ootmarsum door zijn voorganger aan de balije Westfalen was toebedeeld, omdat hij hierdoor hoopte de Twentse nederzetting voor Westfalen te herwinnen.⁴¹ In 1419 komen we hem ineens als landcommandeur van Utrecht tegen.⁴² Johan van de Zande deed een stap terug naar de positie van huiscommandeur. In die hoedanigheid gaf hij leiding aan het huis wanneer de landcommandeur afwezig was.⁴³

Het was Cobbing volgens mij niet te doen om een leven in het Utrechtse convent, maar om macht in de balije. Dit blijkt tevens uit het opmerkelijke feit dat hij in een bron uit 1421 zowel landcommandeur van Utrecht als commandeur van Tiel wordt genoemd.⁴⁴ Het was onmogelijk

35 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 653.

36 Ibidem, 345; Mol, 'Nederlandse ridderbroeders', 173-174.

37 J.A. Mol, 'Epiloog: De Moderne Devotie en de vernieuwing van het kloosterlandschap', in: H. van Engen en G. Verhoeven (red.), *Monastiek observantisme en Moderne Devotie in de Noordelijke Nederlanden* (Hilversum 2008), 213-231, aldaar 219.

38 L. Schmedding, *De regering van Frederik van Blankenheim, bisschop van Utrecht* (Leiden 1899), 252-273.

39 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 342; ARDOU, inv.nr. 1058.7-8, 1108.

40 J. Smithuis, *Urban politics and the role of guilds in the city of Utrecht (1250-1450)* (diss. Universiteit Leiden 2019), 141; Schmedding, *De regering*, 91-105.

41 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 653.

42 ARDOU, inv.nr. 2884.1.

43 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 579, 581; ARDOU, inv.nr. 727.2.

44 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 578.

lijk om beide leefgemeenschappen dagelijks te leiden. In deze context is het aannemelijk dat Cobbings vermeende fraude met intredegelden in 1421 voor het gerecht werd gebracht vanuit weerstand tegen zijn bestuurlijke overname destijds. Kennelijk ging de Utrechtse raad hierin mee, want anders had Cobbing zich niet tegen de uitspraak hoeven verdedigen.

Cobbing week via Tiel uit naar Münster. Op 11 september 1422 verklaarden de Utrechtse broeders met hun nieuwe landcommandeur Herman van Keppel dat Cobbing het huis van Tiel weer mocht betrekken indien hij toestemming van de Duitsmeester kreeg om uit zijn ambt van Westfaalse landcommandeur te treden. Zij stelden dat Cobbing Utrecht vrijwillig had verlaten om de vrede en rust daar te bewaren, 'want hem die van Utricht scharp und ungunstich weren sunder syne schult'.⁴⁵ De keuze voor Van Keppel lijkt eveneens een compromis geweest te zijn om de vrede te bewaren. Enerzijds had hij als opvolger van Cobbing in Ootmarsum geen enkele band met de Lokhorsten.⁴⁶ Anderzijds was Van Keppel een landcommandeur die het devote programma van de observanten continueerde, bijvoorbeeld met kostbare investeringen in de kapel van het Duitse Huis.⁴⁷

Het kan niet worden achterhaald of Cobbing daadwerkelijk had gefraudeerd, maar het geeft te denken dat de rechtszaak pas ongeveer tien jaar na dato werd gevoerd. Daarnaast blijkt uit het aanbod van de commanderij Tiel en de bewoordingen die daarbij werden gebruikt, dat Cobbing nog altijd werd gesteund door tenminste een deel van de Utrechtse broeders. In 1424 willigde de Duitsmeester Cobbings verzoek in om hem van zijn Westfaalse landcommandeurschap te ontslaan. Hij kreeg echter niet het huis te Tiel, maar dat van Ootmarsum voor de rest van zijn leven.⁴⁸ Al snel zou het anders lopen.

HET UTRECHTS SCHISMA

In 1423 overleed bisschop Frederik van Blankenheim. Daarop ontstond een opvolgingsstrijd die voortkwam uit de bestaande tweespalt in de bisschopsstad, maar ook connecties had met de Hoekse en Kabeljauwse twisten en een successiestrijd in Gelre. In dit zogeheten Utrechtse Schisma werd de gekozen bisschop Rudolf van Diepholt door de Lichtenbergers gesteund. Hun tegenstanders zetten vanaf 1425 in op domproost Zweder van Culemborg. Zij hadden paus Martinus V aan hun zijde, maar met de hulp van Filips de Goede hield Van Diepholt stand.⁴⁹

Ook op deze ontwikkelingen reflecteerde Cobbing in 1448. Van Keppel zou zich bij de partij van Van Diepholt hebben aangesloten, terwijl Cobbing naar eigen zeggen trouw bleef aan de paus, net als het land van Gelre.⁵⁰ Dat de Gelderse hertog Arnold van Egmont inderdaad een supporter van Zweder van Culemborg was, blijkt uit de belegering door Van Diepholt en bondgenoten van de Gelderse stad Tiel in 1427. De actie mislukte en de hertog haastte zich

⁴⁵ Ibidem, 579.

⁴⁶ Historisch Centrum Overijssel (NL-ZHCO), klooster St. Anthonius te Albergen, toegang 0186, nrs. 58-59.

⁴⁷ ARDOU, inv.nr. 181, f. 10v.

⁴⁸ De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 652.

⁴⁹ Smithuis, *Urban politics*, 142.

⁵⁰ De Geer, *Archieven van Oudegein* (ed.), 653.

naar de stad, maar volgens de Tielse kroniek waren nabijgelegen dorpen toen al deels in de as gelegd.⁵¹

Deze context verschaft zicht op een voorstel dat Cobbing deed aan Van Keppel: het huis te Tiel zou naar Cobbing gaan in ruil voor dat in Ootmarsum. Volgens Cobbings verklaring uit 1448 was dit bedoeld om de vrede te bewaren en gebeurde het buiten weten en willen van de Westfalen om.⁵² Het originele voorstel uit 1429 heeft echter meer weg van omkoperij: Cobbing zou veertig Rijnse gulden in de commanderij Tiel steken, welk geld bij zijn eventuele dood zou komen aan de balije Utrecht. Ook zou hij het huis Ootmarsum weer aan de balije Utrecht brengen. Om dat te bereiken zou hij honderd Rijnse gulden schenken aan de Duitsmeester. Ten slotte zouden ordegoederen in Gelre niet aan het huis Tiel, maar aan dat van Utrecht toebehoren.⁵³

Mogelijk is Van Keppel hiermee akkoord gegaan. In ieder geval kreeg Cobbing zijn zin, want in 1430 was hij commandeur van Tiel.⁵⁴ De door hem genoemde nobele motivatie is twijfelachtig. Hij had kunnen initiëren dat andere Gelderse commanderijen in Dieren en Doesburg zich over de vestiging in Tiel zouden ontfemen. Of hij had iemand anders, desnoods als stadhouder, kunnen aanstellen. Nog logischer was het geweest als hij zich helemaal afzijdig had gehouden en zich had gericht op de Westfaalse balije waarvan hij landcommandeur was. In plaats daarvan nam hij zelf bezit van de commanderij Tiel, zoals hij in 1421 al kortstondig had gedaan.

Dat zijn intenties richting Van Keppel helemaal niet zo vredelievend waren, blijkt bovendien uit Cobbings voorkomen als landcommandeur van Utrecht op 5 juli 1431. Opmerkelijk is ook dat hij toen gevolmachtigden aanstelde die geld bij de Pauselijke Kamer moesten bezorgen.⁵⁵ Dit gebeurde circa vier maanden nadat paus Martinus was overleden en er in Rome dus weer gelobbyd kon worden voor Utrechtse bisschopskandidaten. Cobbing maakte echter een verkeerde inschatting. De nieuwe paus Eugenius IV sprak in 1432 zijn steun uit voor Van Diepholt. Herman van Keppel wordt in een rekening van nota bene de commanderij Ootmarsum uit 1431/1432 alweer 'den erwerdigen heren lantkumptur tUtrecht' genoemd en ook in 1433 komt hij herhaaldelijk als de landcommandeur in de bronnen voor.⁵⁶ Cobbings machtsgreep was dus mislukt. Wederom trok hij zich terug in Tiel, waar hij in 1434 als commandeur verbleef.⁵⁷

Na het overlijden van Zweder van Culemborg in 1437 verscheen Cobbing weer ten tonele. Op zijn verzoek vroeg de volgende Gelderse tegenkandidaat voor de bisschopstitel, Walraven van Meurs, nog in hetzelfde jaar hoogmeester Paul von Rusdorf om de commandeur van Ootmarsum te bevestigen. Van Meurs presenteerde zich hierbij als elect, terwijl Van Diepholt inmiddels met zowel Bourgondische als pauselijke steun steviger in het zadel zat dan ooit.⁵⁸ De

51 J. Kuys e.a. (ed. en vert.), *De Tielse kroniek* (Amsterdam 1983), 160.

52 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 653.

53 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 580.

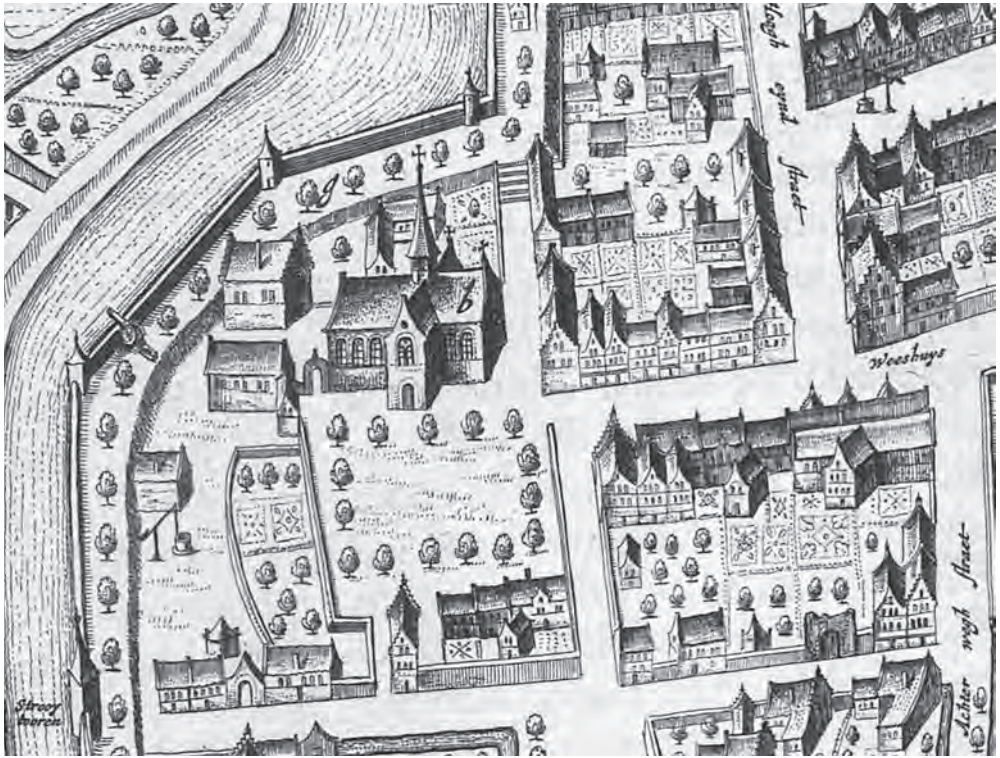
54 ARDOU, inv.nr. 2694.

55 ARDOU, inv.nr. 144.

56 ARDOU, inv.nrs. 1361, 2298, 2413.

57 NL-AhGeldA, Heren en graven van Culemborg, toegang 0370, inv.nr. 964.

58 E. Joachim en W. Hubatsch (ed.), *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum* 1198-1525, pars I, vol. 1.2 (Göttingen 1948), 7325.

3 Detail van de plattegrond van Tiel in de stedenatlas van Joan Blaeu, 1649. Op deze uitsnede is het commandijterrein met het Duitse Huis en de bijbehorende Walburgiskerk afgebeeld. Universiteitsbibliotheek Utrecht.

hoogmeester liet zich echter om te tuin leiden en bevestigde Sweder Cobbing als commandeur van zowel Tiel als Ootmarsum.⁵⁹ Van Keppel reageerde met een brief over de tegenwerking door Cobbing aan Willem van Ingen Nuland. Deze broeder kwam van oorsprong uit de Betuwe, maar verkeerde nu in de omgeving van de hoogmeester in Pruisen.⁶⁰ Mogelijk had dit succes, want in 1438 kwam Von Rusdorf van zijn eerdere toestemming terug door te bepalen dat Cobbing geen twee huizen tegelijkertijd mocht bezitten.⁶¹ Daarop hield Cobbing zich enige tijd gedeisd in Tiel, welke commandij hij inmiddels volledig had losgeweekt van het Utrechtse hoofdhuis. In de rekening van de landcommandij uit 1438/1439 staat bijvoorbeeld dat Cobbing ‘geyne rekenschap aff doen’ wilde van de Tielse vestiging.⁶² Herman van Keppel en Sweder Cobbing bevonden zich kortom aan weerszijden van de breuklijn die het Utrechts Schisma door de balije Utrecht trok.

⁵⁹ Ibidem, 740r.

⁶⁰ Mol, ‘Crisis in Pruisen’, 215-216.

⁶¹ De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 583.

⁶² ARDOU, inv.nr. 335.6.

SCHISMA IN DE BALIJE UTRECHT

In 1442 overleed Herman van Keppel. Daarop brak een opvolgingsstrijd uit tussen enerzijds aanhangers van Dirk van Enghuizen, die als zogeheten schaffenaar de financiële rechterhand van Van Keppel was geweest, en anderzijds Wouter de Gruter, de commandeur van de commanderij in het Gelderse Dieren. De eerste was door de Duitsmeester tot stadhouder benoemd, maar zou zich volgens de baliekroniek door autoritair handelen onpopulair hebben gemaakt onder de broeders.⁶³ De tweede beschikte over een krachtige steungroep onder leiding van Cobbing. Deze crisis is door Mol gereconstrueerd, waardoor ik me mede op zijn werk kan baseren.⁶⁴

Cobbing stond destijds als stadhouder weer aan het hoofd van de balije Westfalen, maar bleef zich actief in de Utrechtse balije roeren. In 1443 verzocht hij de hoogmeester om de tweedracht in de balije Utrecht te beëindigen door de meerderheidskeuze van de broeders voor De Gruter te volgen.⁶⁵ Hij werd gesteund door het Utrechtse stadsbestuur, dat enkele dagen eerder hetzelfde verzoek aan de hoogmeester opstelde.⁶⁶ In Tiel installeerde hij zijn vertrouweling Johan van Haaften als stadhouder. Zelf bleef hij als 'overste commandeur' vanuit Münster het laatste woord houden over de inkleding van nieuwe broeders.⁶⁷ De brieven van Cobbing en het stadsbestuur werden aan de hoogmeester bezorgd door Willem van Ingen Nuland, die inmiddels uit Pruisen was teruggekeerd en commandeur van Schoonhoven was geworden.⁶⁸

Hoewel Cobbing het ditmaal behendiger aanpakte door zichzelf op de achtergrond te positioneren, trok hij wederom aan het kortste eind. De hoogmeester speelde de bal door naar de Duitsmeester, die de neutrale Albrecht Förtsch vanuit de commanderij Frankfurt naar voren schoof als stadhouder van de balije Utrecht. Kort hierna overleed de Duitsmeester en koos zijn opvolger, de Frankische Eberhard von Stetten, alsnog voor Van Enghuizen. Daarop beloofde bisschop Van Diepholt, die nog een appeltje met Cobbing te schillen had, dat hij de landcommandeur erkende, Cobbing uit zijn land zou weren en zich zou inzetten voor het behoud van het huis Ootmarsum voor de balije Utrecht. Vervolgens capituleerde ook De Gruter. Het was inmiddels 31 augustus 1441. Enkel een harde kern rond Van Ingen Nuland bleef rebelleren.⁶⁹ Van Cobbing ontbreekt enkele jaren elk spoor in het bisdom Utrecht.

Het duurde echter niet lang tot zich weer een nieuwe kans voordeed. Van Diepholt kwam in de problemen. Op 10 november 1448 zegelde de bisschop nog een akte van Cobbing over een renteaflossing.⁷⁰ Het lijkt er daarom op dat de verhoudingen tussen de twee enigszins waren hersteld, maar toen de bisschop door een opstand in Utrecht in het nauw kwam, bekende Cobbing kleur. Op 21 december legde hij zijn verklaring af waarin hij de commanderij Ootmarsum claimde in ruil voor het huis van Tiel.

63 Ibidem, f. III.

64 Mol, 'Crisis in Pruisen', 207-209.

65 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 357.

66 Ibidem, 356.

67 Ibidem, 584; F. Meijer, *De Broedertwist. Een internationaal opvolgingsconflict in nationaal perspectief. De balije Utrecht der Ridderlijke Duitse Orde in het midden van de vijftiende eeuw* (doctoraalscriptie, Rijksuniversiteit Groningen 1998), 45.

68 Mol, 'Crisis in Pruisen', 209.

69 S. Muller Fzn., *Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht (722-1528)*, dl. 2 (Utrecht 1918), nr. 3267; Mol, 'Crisis in Pruisen', 209.

70 Het Utrechts Archief (NL-UtHUA), Bisschoppen van Utrecht, toegang 218-1, inv.nr. 3413.

In februari 1449 kreeg de bisschop Utrecht alweer in handen.⁷¹ Desondanks ontstond een meerjarig voortslepende twist om het huis Ootmarsum waarin zowel Cobbing als Van Enghuizen en de stad Utrecht probeerden de Duitsmeester en hoogmeester in brieven te overtuigen van hun gelijk in de kwestie.⁷² De chaos werd nog groter doordat Goderd van Ingen Nuland, een broer van Willem, ondertussen bezit had genomen van de commanderij Tiel en daarover in conflict kwam met 'overste commandeur' Cobbing. De abt van het klooster Mariënweerd en een visitator van de Duitsmeester bepaalden in een scheidsrechterlijke uitspraak dat Goderd mocht blijven zitten.⁷³ De andere zaak won Cobbing wel. Op 2 juni 1452 wees de hoogmeester de commanderij Ootmarsum definitief toe aan de balije Westfalen.⁷⁴ Een scheidsrechterlijk gelegenheidscollege van broeders uit verschillende commanderijen bevestigde deze uitspraak in 1453, maar droeg Cobbing ook op de commanderij Tiel aan de Utrechtse landcommandeur over te dragen.⁷⁵

Door deze regeling kon Cobbing terugkeren naar het huis Ootmarsum waar hij zijn loopbaan als broeder was begonnen. In 1454 was hij er huiscommandeur.⁷⁶ Hij deed geen gooi meer naar de nog altijd betwiste positie van Utrechtse landcommandeur. Toch werd die strijd op zijn oude dag min of meer in zijn voordeel beslist. In de zomer van 1454 mislukte een moordaanslag door de gebroeders Van Ingen Nuland op Dirk van Enghuizen. Ze werden gevangengezet in de kelder van het Duitse Huis te Utrecht, maar werden daaruit bevrijd tijdens een gildenopstand op 25 januari 1455. Willem van Ingen Nuland liet zich in allerijl tot landcommandeur kiezen, terwijl Van Enghuizen was gevlucht naar Schoonhoven.⁷⁷ Ondertussen was de door Cobbing geïnstalleerde Johan van Haaften weer teruggekeerd naar Tiel. De Duitsmeester wees hem in juni 1455 als stadhouder van de balije aan.⁷⁸

Het is niet bekend in hoeverre aan deze keuze een lobby door Cobbing ten grondslag lag. Wel is er een brief bewaard gebleven waarin Cobbing een onbekende geadresseerde aanspoort om bij de Bourgondische hertog en de Raad van Holland te bewerken dat Van Haaften als landcommandeur wordt erkend in de Hollandse en Zeeuwse huizen van de balije.⁷⁹ Mogelijk had dit effect, want met behulp van hertog Filips de Goede en diens zoon David van Bourgondië, die in augustus 1456 tot elect-bisschop werd benoemd, kon Van Haaften later dat jaar het Duitse Huis te Utrecht betreden.⁸⁰

Cobbing bleef eindelijk meer op de achtergrond. Hij is tot 1459 te traceren als commandeur van Ootmarsum.⁸¹ Waarschijnlijk komt hij daarna nog voor in een bron uit 22 mei 1461. Toen gaven de commandeurs van de Utrechtse balije renten uit aan een reeks mensen bij wie zij in de afgelopen troebele tijd schulden hadden opgebouwd. Onder hen bevond zich de 'heer

71 Kuys e.a. (ed. en vert.), *De Tielse kroniek*, 174.

72 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 654-656.

73 Ibidem, 587.

74 Ibidem, 657.

75 Ibidem, 590.

76 NL-ZLHCO, klooster St. Anthonius te Albergen, toegang 0186, inv.nr. 290.

77 Mol, 'Crisis in Pruisen', 211-213.

78 De Geer van Oudegein (ed.), *Archieven*, 374.

79 Ibidem, 379. Aan de rugzijde staat dat de brief gericht is aan de graaf van Oostervant, maar het is niet duidelijk of dat klopt en wie dit zou moeten zijn. Graaf Willem van Oostervant overleed in 1417.

80 Mol, 'Crisis in Pruisen', 213.

81 NL-AhGeld, huis Keppel, toegang 0409, inv.nr. 278; RAZ, oud-archief stad Zutphen, toegang 0001, oud nr. 278 (inventaris 1941).

Cobbing', die veertig gulden kreeg.⁸² Deze bron markeert tevens het herstel van de rust in de balije Utrecht, nadat die sinds omstreeks 1420 en vooral vanaf 1442 in een steeds diepere tweestrijd was verwickeld. Sweder Cobbing greep daarbij als aanvoerder van een 'pro-Gelderse riddergroep' elke kans aan om vanuit de commanderijen Tiel en Ootmarsum zijn macht in de balije te vergroten.

CONCLUSIE

Sweder Cobbing trad omstreeks 1400 als jongeman uit een Westfaals riddergeslacht als broeder van de Duitse Orde in de commanderij Ootmarsum. Die vestiging viel destijds onder het regionale hoofdhuys te Münster. Door gebeurtenissen waarop Cobbing geen grip had, namelijk een herindeling van de vestiging Ootmarsum en een rekruteringsactie ter ondersteuning van de Lijflandse ordetak, kreeg hij al snel een netwerk in de balije Utrecht. Van hieruit raakte hij betrokken bij een machtsstrijd in de balije die verband hield met de partijdigheid die het bisdom Utrecht destijds tekende. De levensloop van Cobbing biedt een interessant perspectief op de woelige gebeurtenissen van zijn tijd.

Cobbing ontwikkelde zich in de jaren 1410 tot voorman van een 'pro-Gelderse riddergroep' in de balije Utrecht. De vele ruzies waarin hij in de decennia daarna verzeild raakte en de grepen naar de macht in de commanderijen van Tiel, Ootmarsum en Utrecht, hielden daar telkens mee verband. Hij handelde niet als eenling, noch lijkt persoonlijk gewin zijn enige drijfveer geweest te zijn. Niettemin kunnen Cobbings acties niet geheel buiten hemzelf verklaard worden. Mols typering van een 'assertieve ridderbroeder' blijkt volkomen terecht in het licht van de vele bestuurlijke overnames, waarbij Cobbing er niet voor terugschrok herhaaldelijk een nog levende landcommandeur opzij te zetten of meerdere commanderijen voor zichzelf te claimen. Een keerpunt vormden de scheidsrechterlijke uitspraken in 1452-1453, waarin de commanderij Tiel aan de balije Utrecht werd toegewezen en de commanderij Ootmarsum aan de Westfaalse balije. Cobbing accepteerde deze bepalingen en bleef de rest van zijn leven commandeur van Ootmarsum. De definitieve overheveling van dat huis naar de balije Westfalen is de belangrijkste nalatenschap van deze intrigerende broeder.

82 ARDOU, inv.nr. 10185.1.

1 Het wapenschild van broeder Sweder Cobbing van de Duitse Orde in de balijekroniek. De rechterhelft bevat het familiewapen en de linkerhelft het zwarte kruis op een wit veld van de Duitse Orde. RDO, Oud Archief, inv.nr. 181, f. 10r.

Bij: Van Duijl, 'De intriges van broeder Sweder Cobbing van de Duitse Orde'.

Macht, bezit en ruimte

Macht, bezit en ruimte – deze drie woorden vatten het onderzoek van prof. dr. J.A. (Hans) Mol kernachtig samen. Deze afscheidsbundel, die verschijnt bij zijn vertrek als bijzonder hoogleraar Geschiedenis van de Friese landen in de middeleeuwen aan de Universiteit Leiden, bevat bijdragen van collega's op de terreinen waar Hans Mol zich intensief mee bezighoudt: macht en bestuur, kerk en memorie, ridderorden en kruistochten. De drie kernbegrippen komen ook naar voren in de bijdragen over HisGIS: het Historisch Geografisch Informatiesysteem waarmee Hans Mol de oudste kadastrale registratie van een groot deel van Nederland als basis voor breder historisch onderzoek heeft ontsloten.

De bijdragen in deze bundel zijn niet alleen een ode aan Hans Mol, maar tevens aan de *longue durée* in de geschiedenis: het slechts zeer langzaam veranderende landschap, de rechtsinstellingen en machtsstructuren die eeuwenlang standhouden, kastelen, kloosters en andere gebouwen die de eeuwen trotseren, kortom al die fundamenteën van de wereld waarin we ons bewegen en die vaak een lange voorgeschiedenis hebben.

